

movy : v 11 t. / red. kol. I. K. Bilodid ta in. – K. : Nauk. dumka. – T. 4. – 1973. – 840 s.; T. 8. – 1977. – 927 s.; T. 9. – 1978. – 916 s.; **Syzko** – Syzko A. T. Slovník dialektnej leksyky hovirok sil pівdenno-skhidnoi Poltavshchyny / A. T. Syzko. – D., 1990. – 100 s.; **Vashchenko** – Vashchenko V. S. Slovník poltavskykh hovoriv: Vyp. I / V. S. Vashchenko. – Kh. : Vyd-vo Khark. un-tu, 1960. – 107 s.; **Yevtushok** – Yevtushok O. M. Vychennia leksyky hovirok Rivnenshchyny / O. M. Yevtushok. – Rivne, 1997. – 164 s.

Андрій Колесников
(м. Ізмаїл)

УДК 811.161.2:81'282

ІЗ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД КОРЕЛЯЦІЄЮ ЕТНІЧНИХ І ЛІНГВАЛЬНИХ РИС У ПОЛІМОВНОМУ АРЕАЛІ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ ПІВДЕННОБЕССАРАБСЬКИХ ГОВІРОК)

У статті встановлено співвідношення етнічного та діалектного членування української етно-лінгвальної спільноти на переважно новожитній території її поширення – у Південній Бессарабії. Домінуючи серед інших етносів (молдовського, болгарського, російського, гагаузького та ін.) і впливаючи на них, своєю чергою, вона зазнає їхнього впливу, впливу наддіалектних форм деяких мов, що призводить, зрештою, до формування нових, не властивих материнським ареалам кореляцій аналізованих параметрів. Спостережена на рівні ендо- та екзоетнонімів взаємодія українського етносу з іншими спричиняє поширення (крім назви «українці») мікроетнонімів «хахли» й «молдовани». Взаємовпливи на рівні діалектних і субетнічних мікрогруп у межах українського етносу своєрідно накладаються і взаємодіють із зазначеними етнонімами.

Ключові слова: українська мова, українська говірка, українці, мовна поведінка, кореляція, ендоетнонім, екзоетнонім, суржик, Південна Бессарабія.

Постановка проблеми. Українські говірки межиріччя Дністра й Дунаю (МДД) – новожитні комунікативні системи, що функціонують у цьому полілінгвальному ареалі вже понад 200 років (але є мікросистеми ранішого й пізнішого формування), маючи різну генезу (відношення до материнських говірок), характер міжмовного та міждіалектного контактування й неоднакову динаміку.

Носії української діалектної мови в південнобессарабському ареалі по-різному співвідносяться з етнонімом «українці» як із самоназвою (ендоетнонімом), так і з екзоетнонімом, а також мікро-, ендо- та екзоетнонімами. На тлі певного зростання усвідомлення своєї українськості на етнічному і мовному рівні спостерігаємо й відхилення в цих взаємопов'язаних характеристиках.

Зокрема, чимало носіїв українських говірок різних діалектних типів, генетично співвідносних як із південно-східним, так із південно-західним та північним наріччями української мови, характеризують себе як *хахли* (*хох'ли*), *'рус'к'і*, а своє мовлення як *'суржик* (у нас *'суржик*, у нас тут *с'м'ешаний йа'зик*), *«'рус'кий йа'зик»*, *«хох'л'ац'ку»* мову. При цьому поняття *суржик* переходить із суто мовної на етнічну характеристику українців.

Подекуди така назва щодо мовного й етнічного самовизначення чинить вплив на екзонімічну характеристику місцевих українців з боку представників інших етносів і говірок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники південнобессарабських говірок, зокрема українських (А. Муқан, В. Дроздовський, Т. Заворотна та ін.), звертали увагу на кореляцію діалектних рис з етнічними радше принагідно. Окремого дослідження цієї проблеми не було, та й у діалектному відношенні мовознавці у ХХ ст. шукали в цих говірках більшою мірою спільні риси, аніж відмінні.

Мета і завдання статті. Завданням статті є пошук закономірностей взаємовпливів і трансформацій етнічних і мовних характеристик українців в їхніх контактах з іншими етносами з метою гармонізації мовної ситуації в полілінгвальних регіонах України.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 60-х роках ХХ ст. було зауважено, що поняття *хахли* й акцентування мовцями поєднання в діалектних мікросистемах різномовних елементів (це явище характеризує тепер як *суржик*) стосувалося більшою мірою мішаних говірок і тих, де домінує південно-східний діалектний складник, і не мало (та й не має, зазвичай, тепер) негативної конотації. На доказ цього А. Муқан наводить цитати з мовлення діалектоносіїв: *ми не^у укр^аїїнці / ми х^ах^ли / ми не¹ каж^имо ко^угут / а¹ п¹ів^іен¹* (Дес.); *у нас х^ах^лац¹кий розг^овор / і не^е рус¹кий і не^е укр^аїнс¹кий / не^у розбе^уреш // г^овор¹ат¹ по¹рад¹ів¹ і по-ук^раїнс¹кі^у і ни пон¹їмай^у* (Бр.); *так на т^рет^у ч^ас^ту¹ Вилкове зан¹їмай^{ут} х^ах^ли / а то л¹іпо¹вани* (Вл.); *у Камі^ено-Подол¹с¹к¹і гу¹берн¹її су¹с¹ім і¹наче розг^овар¹уй^{ут} // от у нас по-хах^лац¹кі^у с¹віта / а у їїх чиг^аїїна // во¹ни каж^{ут} почи¹кай / потри¹май / це поді¹р¹жи / а почи¹кай / обо¹ж¹ди* (Сф.) [16, с. 18, 19]. Натомість В. Логвин відзначала, що *райків* – переселенців із Північної Бессарабії – представників буковинсько-подільського діалектного типу називали лише українцями: жителі сс. СЦ, Мн., Чр. «... вважають, що вони не українці, а українцями вони називають жителів села Райлянка»: *«й^ак¹ і ми окр^аїїнці¹ і ми х^ах^ли / окр^аїїнці¹ і це рай¹ки / й^ак¹бе ми окр^аїїнці¹ і / то ми г^ово¹рили б так й^ак рай¹ки / ку¹гут, ¹вуйко, ¹майстар¹їшчий, най жи¹ве, май пот¹рима¹у / а ми ни¹ каж^{им} так»* [13, с. 12]. Тепер і серед представників цього діалектного типу, і навіть в стійкому різновиді таких говірок, трапляється занижена оцінка престижності аналізованого страту й етнічна самооцінка (*хахли ми ¹репан¹ і* – Пк.).

На нашу думку, причина такої заниженої самооцінки полягає в цілеспрямованій мовній політиці Радянського Союзу, яка мала на меті принизити та, зрештою, знищити селянство як клас разом з усіма територіальними діалектами, натомість звеличити пролетаріат як гегемон й ідеалізувати літературну мову (передусім цю форму російської мови як мови нової суспільної формації – радянського народу), відірвавши її від живих народних джерел.

Дуже вдало схарактеризував вплив радянської мовної політики на динаміку діалектів російської мови, погляд на них з 1930-х рр. як на пережитки минулого російський лінгвіст Л. Касаткін [18]. Він переконує, що масова колективізація, нищення найкращих господарів під гаслом боротьби з куркульством в 1920–1930 рр., грабіжницька політика, що призводила до масового зубожіння й вимирання від голоду цілих сіл, змушувала селян переїжджати в місто. Унаслідок цього говірки багатьох сіл перестали існувати разом із самими селами, порушувався, зрештою, природний зв'язок поколінь. Зауважене пов'язано із сформованим у 1930-ті рр. негативним ставленням до селянства, народної культури, побуту, діалектів. Діалекти були оголошені пережитком минулого, відхиленням від літературної мови, її перекрученням, а діалектизмам була оголошена нещадна війна. Зазнала змін і методика викладання мов у діалектному середовищі, кінцевою метою якої стала боротьба за повне

витіснення діалектів літературною мовою. Учений робить висновок: те, що відбувається наразі (нівелювання діалектів, втрата частини мовного багатства, збіднення загальнонародної мови тощо) значною мірою пов'язано з такою мовною і соціальною політикою. Наголошує він і на інших негативних її наслідках: неприхованій і послідовній боротьбі з усією мовою села, формуванні в учнів ворожого ставлення до народної мови, мовляв, немає гірше мови, як мова своєї сім'ї і свого села. Усе це завдає страшної, непоправної шкоди суспільству, адже виховання негативного ставлення до мови своїх батьків, своїх предків – це виховання аморальності й комплексу меншовартості [18, с. 13–15].

Тепер на новому етапі розвитку української мови, коли, здавалося б, про мовну політику Радянського Союзу можна було б забути, ми спостерігаємо, що деструктивні для української мови наслідки цієї політики знайшли плідний ґрунт в ідеологічно пуристському й конструктивному за задумом (спрямованому на обстоювання чистоти української мови) терміні *суржик*.

В українських говірках МДД оцінювання власної мови як *суржик* (у значенні суміші української і російської мов) було з ентузіазмом підтримане шкільними вчителями-філологами, вихованими під впливом ідеології «боротьби» за літературну мову, за культуру мови шляхом «боротьби з діалектизмами» [7, с. 34], що закономірно викликало в учителів ототожнення із боротьбою з діалектами¹, особливо тими, що побутують в інтерферентних ареалах, як «засміченою» і «зіпсованою» мовою².

Про те, що зауважена політика була свідомою, був цілеспрямований вплив на громадську думку свідчить те, серед яких верств населення й досі побутує така принизлива самооцінка своєї мовної й етнічної характеристики. Носіями й поширювачами таких думок, як вже відзначено, є передусім працівники шкіл (найчастіше старшого покоління, у свідомості яких найміцніше закріпилася настанова на «боротьбу з діалектами») та їхні вихованці. Звичайні селяни (на світогляді яких ця ідеологічна настанова не позначилася або вже втратила свій вплив) частіше нейтрально чи позитивно оцінюють своє мовлення (*го/воримо йак го/воримо / йак бат'ки /наш'і гово/рили / так і ми го/воримо*). Як і раніше, етнонім *хакли* серед таких мовців не має негативної оцінки ні як самоназва, ні як екзоетнонім. Примітно й те, що мовлення місцевих діалектоносіїв-українців звичайно не знаходить негативної оцінки і з боку представників інших діалектних угруповань українців, що потрапили до регіону недавно. Такий висновок робимо й на підставі спостереження над мовною поведінкою і взаємним оцінюванням свого мовлення студентами Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Напр., діалектне мовлення студентів-носіїв говірок Шв., Див. інших місцевих сіл знаходить оцінку студенткою-філологом (представником слобожанського діалекту) як досить чисте українське, натомість свою слобожанську говірку вона схильна називати суржиком, бо там, на її думку, значно більше запозичень із російської мови.

Відзначена занижена самооцінка своїх мовних ознак місцевими українцями чинить негативний вплив на подальшу їхню мовну поведінку в полілінгвальному середовищі, на подальшу їхню особистісну мовну еволюцію, зокрема, коли діалектоносії відмовляються від мови своїх батьків на користь не рідної, але з архаїчним локальним (Ізм.) ореолом «престижнішої» й досі ще де-факто доволі широко використовуваної тут як засіб

¹ «Ідея домінування і переваги літературного ідіому в житті суспільства системно втілювалася за допомогою критики діалектних рис і мовної цензури... Боротьба за чистоту літературної мови була пов'язана з формуванням у соціумі вкрай негативного ставлення до говірок...» [5, с. 20–21].

² Нам неодноразово вдавалося саме за такою сваркою щодо своєї говірки ідентифікувати працівників шкіл (теперішніх чи колишніх).

міжнаціонального спілкування російської мови у вигляді своєрідного (що базується значною мірою на залишках літературної форми мови) міського койне всупереч де-юре державній українській мові. Схожа модель мовної поведінки спостережена і в тих мовців, що тимчасово мешкають у м. Одеса. Саме щодо них засвідчено коментар діалектоносіїв старшого покоління: *молод'ож і ш/токае'т / і / какае'т* (Пк.) (уживає слова *што* і *как*, навіть в рідному українськомовному середовищі намагаючись говорити по-російськи. – А. К.).

Семантичний діапазон уживання терміна *суржик* в українському мовознавстві настільки широкий, що його останнім часом стали використовувати на позначення різних порушень стандартів мовної чистоти, хоч переважно й стосовно українсько-російських синкретичних мов [23, с. 282; 24, с. 20], тому україністам варто було б уникати такого вільного й повсюдного вживання цього терміна в його популярному значенні, нинішнє розширене його використання варто було б обмежити: термін доцільно вживати лише до випадків змішування, що виникають на кількох певних рівнях кодифікованої української мови, а діалектна мова не може називатися суржиком, незважаючи на наявність порушень у ній мовної чистоти [23, с. 282–283; 25]. Зауважене актуалізується тією очевидною шкодою для української мови, яку спостерігаємо від такого зловживання поняттям *суржик* в МДД.

Підтримуючи думку [23], що не можна вживати термін *суржик* стосовно діалектної мови сіл і селищ, навіть якщо в ній є чимало інтерферентних явищ, наголосимо, що внаслідок мовних контактів українські говірки МДД зазнали впливу не лише російської, а й румунської, болгарської, тюркських та ін. мов. У таких умовах в ареалі виробилася низка інтегровальних явищ.

Інтегровальною лексичною і граматичною рисою багатьох українських говірок МДД є вживання у функції вигуків та часток румунізмів *мей*, *бре*, що є прикладами «...нових говіркових явищ, так би мовити південнобессарабських» [9, с. 33], вироблених в МДД і поширених у мікросистемах різних генетичних типів, напр.: *'мей-мей-мей-мей*, *йа 'кажу / мей / ти та'кий з'рамотний*, *'думайу / мей ш'о це та'ке*, *мей / л'уди / йа це по'чула* (Пк.); *по'кин' ка'жу бр'е оту 'палочку*, *мей / в'ін йак 'ногу вла'маў* (Яр.); *мей! / ма'ла 'куча!*, *та й бре / іди вже* (Пл.); *от дур'на ди'тина / мей*, *ой мей куд'и*, *ш'о ти 'кажеш 'уса? / ш'об ди'вилиса / мей* (Мл.); *мей! На'деждо!*; *та мей / шо ба'лакат'*; *та_й бре! / о'це та'ка просто'та* (Шв.) тощо. Елемент *мей* в МДД поширений й серед інших мов і їхніх діалектних різновидів, напр., у болгарській говірці Мл.2. (*мей / т'і ко не 'помн'еш' кък са прай?*; *мей / с'т'іта да пр'іказваш' пръз 'кера*; *мей / сл'ан л'і с'і?* / *не! 'в'іждаш' де у'т'іваш'?*; *за'ко / мей / в'ч'ера н'і м'і пуз'вон'і?*); в албанській говірці Кар. (*Ма'руско / мей / ун 'точно а'д'і дак а'ура а'т'і / не се та'ш'і нок а'шох*; *мей / нок л'і 'ішим тид 'йути а'т'і?*); у російській говірці Мкл. (*мей / куд'и ты ід'еш?*; *мей / ід'і суд'и*; *мей-мей-мей / ка'кой йон 'вумный!*; *мей-мей-мей / ты пагл'ад'іс' на і'йе*); в румунських говірках, звідки цей елемент і запозичений: *мей / 'д'ут'і ла 'каса*; *мей / фруму'асе / мей*; *'унд'і дуч мей?*; *'ай мей / 'р'еп'ед'і мей //* (Рн.).

Частки *мей* та *бре* були зафіксовані раніше в ареалі не лише в описових працях з української діалектології, але й в українських та російських регіональних діалектних словниках [15; 19; 22]. Зокрема, у російських говірках спостережено: «Бре, брей, *междом*. На, бре, бяри, бре. Вазьми, брей, у дарогу яблачкаф. Брей! Пшаницу няси.» [19, с. 50]; «Мэй! *Междом*. Эй! Мэй, чилавек ты добрый, да ты ни христианин! ... Мей, падажди мене. ... Мей, куда ты идёшь?» [19, с. 313]. Прикметно, ці вигуки в «Словнику російських народних говорів» [20; 21] не відзначені, що підтверджує їхню локальність та інноваційність.

Частка і вигук *мей* поширена і в мовах м. Ізмаїл, зокрема в російській мові (див. Рис. 1).

Рис. 1. Інтегровальна риса МДД (мей) в російськомовному оголошенні (м. Ізмаїл)

Існує й чимало інших інтегровальних рис різних мов ареалу, робота над виявленням і локалізацією яких ведеться в межах державного наукового проекту Ізмаїльського державного гуманітарного університету «Опис і картографування межиріччя Дністра і Дунаю – нової європейської моделі безконфліктної взаємодії різносистемних мов і діалектів» (НДР№0116U004158). Такі риси зафіксовано як у межах неповнозначних частин мови, напр., поширеність придієслівної спонукальної частки і вигуку *гай* (¹гайда), спостереженої в українській мові (*гай з і м'ноу; ну гай с'ідайте* – Рб.; *гай йа с'кажу* – Пл. [9]), російській мові (*гай, гайда* – Мкл.), болгарській мові (¹хайда, хай), < румунській мові (^xай мей, гай ла гас); розширення семантики сполучника *де* та його відповідників в інших мовах, відзначене в українській мові (*т'і / де фран'цуз'ку у'чили; та ко'била / де з Татарбу'нар*), російській мові (*д'е ты і'д'еш* – Мкл.), болгарській мові (*ад'і у'т'іваи* – Ізм.); так і в різних лексико-семантичних групах повнозначної лексики, напр., у різних мовах ареалу з різними фонетичними варіаціями поширені назви кукурудзи: *попу'шойа, поп'шойа, папу'шойа, па'пуша* (укр., рос., < рум.); кукурудзиння *лу'жан'їе, лу'жан':а, глуд'жа'ни, глу'жан'а, глуждан'а; чок'леж, чик'л'ежина; ла'буз* тощо; засвідчено також: *бу'жор, бу'жора, бо'жора* (укр., рос., < рум.) – 'півонія'; *баг, ба'га, ба'ги* (укр., рос., < тур.); *гар'ман, ар'ман* (укр., рос., болг., < рум.) – різні 'ділянки' навколо хати; *бо'канч'і, бу'канч'і* (укр., рос., болг., гаг., < рум.) – 'шкіряні черевики'; *ва'кар, ва'кар'* (укр., рос., < рум.) – 'чередник' тощо (див.: [6]).

Переконані, не можна вживати термін *суржик* і стосовно більшості говірок й ідіолектів діалектоносіїв-українців Південної Бессарабії ще й тому, що вони об'єктивно зберігають структурну ідентичність з українською мовою на всіх мовних рівнях, а найбільше – на фонетичному, морфологічному й синтаксичному (А. Муқан, В. Дроздовський, П. Гриценко, М. Делюсто, А. Колесников). Усе це спонукає до ведення роботи із викорінення зловживання поняттям *суржик* у закладах середньої та вищої освіти регіону, а саме – неприпустимості його застосування на позначення діалектних форм національних мов і української зокрема.

Цікавий також факт співвідношення української мовної характеристики й етнічної не української. Якщо використання українцями назви *рус'к'і* пов'язуємо зі збереженням архаїчної самоназви і з радянським впливом щодо ототожнення українського і російського етносів на основі генетичної спільності мов, то поширена серед носіїв українських говірок МДД етнічна самоідентифікація як *молдо|ван* (ЖЯ, Виш., Нр., НЦ, Чист. та ін.) потребує іншого пояснення, адже українська і румунська мови не є близькоспорідненими, тому й етнічного ототожнення на спільному генетичному ґрунті тут бути не може. Натомість таке ототожнення присутнє (*о|ц'і молда|вани і йе укра|їнц'і* – Нр.).

На нашу думку, пояснення такої кореляції відзначених чинників варто шукати в історії колонізації краю – відомий факт заселення біглими українцями й подальшого їхнього переховування від переслідувань шляхом приєднання до молдовських селянських громад, запису їх на імена померлих родичів [1, с. 146–147; 10, с. 15; 9; 16]. У подальших непростих соціально-політичних умовах (під час окупації Південної Бессарабії Румунією) бессарабські українці намагалися ще більше адаптуватися й навіть мімікрувати. Як наслідок цих процесів маємо ситуацію, коли деяких «молдован» у Південній Бессарабії можна розглядати як український субетнос, бо жодних мовних ознак молдован не лишилося, а можливо, й не було – відомий факт етнічного й мовного змішування відзначених етносів на латеральній старожитній українській території, зокрема покутсько-буковинського говору [3, с. 10–11; 17].

Кореляція субетнічних і діалектних рис позбавлена таких парадоксів. Відмінності тут визначає передусім динаміка на нових теренах побутування мов і етносів, зрідка такі відмінності повторюють розбіжності на материнській території.

Генетико-динамічна класифікація українських говірок МДД за діалектними типами, що ґрунтується на аналізі передусім морфологічного рівня, протиставляє говірки моногенні та полігенні, зокрема мішані.

Представниками моногенних говірок новішої формації (їм близько 60–70-ти років) є деякі *західнополіські* говірки (Нс., Мп.), а їхні носії, що визнають себе носіями *української мови*, мали б бути *поліщуками*, але мікроендоетнонімом є *воли|н'ани*, а мікроекзоетнонімом *пол'аки / пол'аци* (так називають, напр., болгари із с. Делень мешканців Нс.). Локально (Пб.) в моногенному вигляді репрезентовані в МДД й *закар|патц'і*. Будучи носіями генетично закарпатської говірки новішої формації, що сягає східноверховинської підгрупи перехідних до бойківських верховинських говірок, значно відмінних від літературної української мови, вони також називають себе українцями, і мову свою *українською*. Звичайно, ці типи говірок піддаються значній редукації, напр., кожне наступне покоління бессарабських закарпатців має все менше рис материнських говірок, що заступаються рисами літературної мови та контактних південнобессарабських діалектів. За іншою моделлю розвивається доля міноритарного закарпатського етномовного типу в Мп. Тут колишні носії цього діалектного типу є переселенцями з Банату (Румунія), через що отримали від мажоритарних в Мп. *волинян* мікроекзоетнонімом *бана|цани*. Ця субетнічна мікрогрупа стала носієм максимально наближеної до *української літературної мови* говірки, оскільки мовна більшість цього села сміялася з них через їхній специфічний закарпатський діалект – це випадок максимального вияву діалектної редукації, спостережений в українських говірках Південної Бессарабії.

Серед моногенних діалектних типів новожитніх українських говірок основної формації в ареалі представлено чимало говірок північнобессарабського (буковинсько-подільського) архетипу. З динамічного погляду ці говірки поділяються на два типи: стійкі, що досить міцно утримують риси свого архетипу й просторово розташовані компактно на північному заході Тарутинського р-ну (Пк, Вс., Ну., Плач.), і редукативні, мозаїчно

розташовані в Саратському і Татарбунарському р-нах (Мл., Рл.1, Рл.2) серед говірок інших типів. Мешканці Рл.1 і Рл.2 відомі в МДД як *рай'ки* (рідше *рай'л'ани* ([9]), що є мікроендоетнонімом і мікроекзоетнонімом, використовуваним як твірна база для дериватів (*рай'ота*, *рай'л'ан-бри'гада* – Рл.1). Етнонім *рай'ки* (< Райлянка < райа) непослідовно трапляється і в ареалі стійких говірок цього типу (Пк.) як мікроекзоетнонім. Примітно, що носії цього типу не мають назв *буковинці* чи *подоляни*, натомість локально (зі слів діалектоносіїв) зафіксовані, очевидно інноваційні, мікроекзоетноніми³ *вуйки* (Рл.1), *рай'ки со'л'он'і* (тепер архаїзований, зафіксований лише в 60-х рр. ХХ ст. у Рл.2 [9, с. 75, 33], *фоста'ч'і* (Мл.). Перший зумовлений специфічною діалектною лексемою на позначення родинного зв'язку, другий – відсутністю прісної води в ареалі побутування мовців і способом консервування їжі, останній – тим, що мешканці Молодого хвалилися, що вони заможно живуть поряд з німецькою колонією (нині с. Нд.).

Представники *слобожанського* діалектного типу (Ол.) – переселенці з *харк'івш'чини*, проживаючи в одному селі з етнічними росіянами, зберігають свою мовну, етнічну й субетнічну ідентичність, усвідомлюючи себе як *українці*, спорадично можна почути *хах'ли*.

Середньоадніпряньський діалектний архетип репрезентований у Пл., СЦ, Цр. Носіям цього типу властива ідентифікація себе як *українців*, рідше трапляється самооцінка на зразок *суржик* чи *хах'ли*. Мешканці Плахтіївки чітко себе ідентифікують як *плахту'ни* (також *плахту'ни-зар'ізаки*) – мікроекзоетнонім і мікроендоетнонім. Мешканців СЦ діалектоносії окремих контактних н. п. (Пк.2) ще називають *коза'ками*, самі себе вони так не називають. Це можна пояснити тим, що основу цього н. п., імовірно, колись склали козаки-мазепинці Царичанської сотні Полтавського полку, які втекли після поразки під Полтавою на територію, не контрольовану тоді Російською Імперією, логічно, що потім вони могли приховувати своє походження. Крім того, сам топонім Царичанка співвідносить новожитню говірку зі старожитньою територією, що також непрямо підтверджує цю гіпотезу. *Чари'чан* (мешканців СЦ) діалектоносії контактної НЦ називають також *кир'гизами*, а *чари'чани* їх, зі свого боку, називають *молдо'ванами*. Мікроекзоетнонім *кир'гизи* поширений стосовно генетично похідної від СЦ Білгород-Дністровського р-ну Цр. Татарбунарського р-ну. Він зафіксований у мовленні мешканців контактних Рл.2 і ЖЯ. З-поміж різних версій існування такого мікроекзоетноніма [11, с. 87] найбільш вірогідною вважаємо можливе змішування українців з представниками тюркської етномовної спільності (зокрема татарами-ногайцями), що цілком ймовірно у зв'язку з порівняно ранішим побутуванням цієї субетнічної мікрогрупи українців у Південній Бессарабії. На думку про певну етнічну інтерференцію українців і ногайських татар наводить і те, що одне з найпоширеніших в СЦ прізвищ – *Мангул*, а носії цього прізвища мають прізвиська *Ногаї* [14, с. 32–33]. До того ж, чимало мешканців СЦ мають своєрідні антропометричні параметри: коренасту будову тіла, широкі вилиці.

Східнополіський діалектний тип (Яр.) найбільш наближений за мовними рисами до інтегрувального південнобессарабського. Щодо діалектоносіїв Яр. збережений зауважений й стосовно мешканців Пр.БД. в 60-х роках ХХ ст. на позначення вихідців з Чернігівщини [8, с. 133] мікроекзоетнонім *пойду'ни*. Не зафіксований такий мікроетнонім у говірці новішої

³ Акцентуємо увагу на мікроетнонімах, що не є дериватами від назв н. п. (старих, нових або новітніх), напр., є закономірне *богородиш'ани* (< Богородишне – стара назва НЦ), *новоцари'чани* (< НЦ) [11, с. 198–199], але спільне для багатьох сіл і НЦ – *молдовани*; або на назвах дуже міцних і етнографічно своєрідних субетнічних мікрогруп, де можлива діяхронно обопільна мотивація етноніма і топоніма (Плахтіївка > < *плахту'ни*; Райлянка > < *рай'ки* < райа).

формації цього ж архетипу Сем. Мікроекзоетноніми *кир¹гизи* і *пойду¹ни* сприймаються відповідними субетнічними мікрогрупами як образливі.

У вигляді окремих ідіолектів, а також зредукованих із часом у мішаних мікросистемах архетипів в українських говірках МДД представлені діалектні типи з майже всієї давньої мовної території України. Тут є й буковинці, гуцули, лемки, бойки тощо. Стосовно таких українців, а також представників українських говірок новішої формації, носіїв літературної мови в Південній Бессарабії подекуди (окрім *українці*, *справжні українці* тощо) використовують екзоетнонім *алешники*, оскільки вони вживають сполучник *але*, не властивий доміантним в ареалі мішаним південнобессарабським говіркам основної формації. За аналогічною моделлю, коли твірною основою стає нульова / лакуарна в контактному діалекті мовна риса, були утворені колись й екзоетноніми *лемки* (< частка *лем*) і *бойки* (< частка *бойе*), див. [4, с. 1–2].

Південнобессарабський діалектний тип становить собою переважно мішаний різновид мікросистем. Серед представників цього типу поширеніша зауважена занижена етнічна самооцінка. Чимало представників цього типу ідентифікують себе як *козаки* (Ск., Біл., Пк.2 тощо). Така назва субетнічної мікрогрупи використовується в цьому типі говірок як екзоетнонім і ендоетнонім. До того ж, ураховуючи історичну долю козацтва в МДД [2; 12], козаків можна розглядати не просто як субетнічну мікрогрупу українців (якою вона є наразі), а як інтеретнічну групу (серед козаків були і молдовани, і цигани, і росіяни, що були зазвичай поглинуті в цій групі доміантним українським етнічним і мовним середовищем⁴).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, унаслідок складної міжмовної й міжетнічної взаємодії в непростих і мінливих соціально-політичних умовах упродовж понад 200 років у МДД серед носіїв українських говірок частково збережена, але подекуди вже й втрачена чітка відповідність аналізованих етнографічних і лінгвальних ознак мовців, що призвело до появи нових, не властивих материнським ареалам чи непослідовно спостережуваних у них, моделей такої кореляції (*волиняни* і *поліщуки* за етнічною самоназвою не повністю збігаються з ареалами поширення цих груп за мовними ознаками і на материнській території). Серед таких нових моделей, зокрема: українська мова (говірки основної хвилі заселення, переважно мішані) – *хах¹ли* / *суржик*, буковинсько-подільський діалектний тип української мови – *рай¹ки*, носії літературної форми української мови та інших (передусім старожитніх) діалектів української мови, які недавно приїхали до регіону – *алешники*. Локально й спорадично, але закономірно виявлені в ареалі й такі кореляції: мішаний південнобессарабський діалектний тип української мови – *молдовани*, середньонаддніпряньський діалектний тип української мови (СЦ) – *кир¹гизи*, східнополіський діалектний тип української мови (Яр.) – *пойду¹ни* тощо. Прикметно, що редукованість на діалектному рівні найбільше виявляють говірки новішої формації, натомість стійкішим є етнічне самоусвідомлення їх як українців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Батюшков П. Н. Бессарабия. Историческое описание / Помпей Николаевич Батюшков. – Санкт-Петербург : «Общественная Польза», 1892. – 343 с.
2. Бачинська О. Дунайське козацьке військо. 1828-1868 рр. (До 70-річчя заснування) : монографія / О. Бачинська. – Одеса : Астропринт, 1998. – 232 с.

⁴ Прикладом українізації у козацьких формуваннях етнічних циган може бути говірка КБ (*Каїри* – стара назва н. п.), де в рисах обличчя українськомовних діалектоносіїв ще можна впізнати циган.

3. Бутович В. Н. Материалы для этнографической карты Бессарабской губернии / В. Н. Бутович. – Київ, 1916. – 59 с.
4. Верхратський І. Про говір галицьких лемків / Іван Верхратський // Збірник філологічної секції Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1902. – Т. 5. – 190 с.
5. Гриценко П. Е. Диалекты в современной языковой ситуации Украины / П. Е. Гриценко // Исследования по славянской диалектологии. – Москва, 2012. – Вып. 15. – С. 18–42.
6. Делюсто М. С. Засади укладання питальника до «Мультилінгвального атласу межиріччя Дністра і Дунаю» / М. С. Делюсто // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Вип. 21. – Ужгород : Ужгород. нац. ун-т, 2016. – С. 73.
7. Дзендзелівський Й. О. Конспект лекцій з курсу української діалектології (вступні розділи) / Йосип Олексійович Дзендзелівський. – Ужгород : УжДУ, 1966. – 100 с.
8. Дроздовський В. П. Південнобессарабські українські говірки / В. П. Дроздовський // Праці Х Республіканської діалектологічної наради. – Київ, 1961. – С. 132–155.
9. Дроздовський В. П. Українські говірки Бессарабського Примор'я (на матеріалі обстеження Саратського, Татарбунарського та Білгород-Дністровського районів Одеської області) : дис. ... кандидата філол. наук / Дроздовський Володимир Петрович. – Одеса, 1962. – 473 с.
10. Заворотна Т. П. Лексика українських наддунайських говірок : дис. ... кандидата філол. наук / Заворотна Тамара Порфирівна. – Ужгород, 1967. – 333 с.
11. Колесников А. О. Морфологія українських південнобессарабських говірок: генеза і динаміка : монографія / А. О. Колесников; відп. ред. П. Ю. Гриценко. – Ізмаїл : «СМИЛ», 2015. – 676 с.
12. Кушнір В. «Козаки» і «райки» як субетнічні групи українського населення Буджака (до постановки проблеми) / В. Кушнір, О. Пригарін // Південь України. Одеса. Четвертий міжнародний конгрес українців (Одеса, 26–29 серпня 1999 р.): доповіді та повідомлення. – Одеса, 1999. – С. 55–60.
13. Логвин В. П. Особливості вимови голосних у говірках нижнього правобережного Подністров'я / В. П. Логвин // Наукові записки Одеського педінституту. – Одеса, 1959. – Т. XXIII. – С. 12–25.
14. Ляшко И. Старая Царичанка. Краткий исторический очерк / И. Ляшко, И. Мангул. – Кишинев, 2005. – 155 с.
15. Москаленко А. А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області. До IV Міжнародного з'їзду славистів / А. А. Москаленко. – Одеса : Вид-во Одеського пед. ун-ту, 1958. – 78 с.
16. Муқан А. М. Українські наддунайські говірки. Фонетико-граматичні особливості : дис. ... кандидата філол. наук / Муқан Агафія Михайлівна. – Глухів, 1960. – 291 с.
17. Несторовській П. А. Бессарабські русини. Историко-этнографический очерк / П. А. Несторовській. – Варшава : Типография «Сатурнь» Маршалковская 91, 1905. – 176 с.
18. Русская диалектология : учебник для студ. филол. фак. высш. учеб. заведений / С. В. Бромлей, Л. Н. Булатова, О. Г. Гецова и др.; [под. ред. Л. Л. Касаткина]. – Москва : Издательский центр «Академия», 2005. – 288 с.
19. Словарь русских говоров Одещины : Т. 1. / Отв. ред. Ю. О. Карпенко, Сусуму Уемура. – Одесса : Астропринт, 2000. – 376 с.
20. Словарь русских народных говоров / [под ред. Ф. П. Филина, Ф. П. Сорокалетова]. – Вып. 3. – Ленинград : Наука, 1968. – 360 с.
21. Словарь русских народных говоров / [под ред. Ф. П. Филина, Ф. П. Сорокалетова]. – Вып. 19. – Ленинград : Наука, 1983. – 360 с.
22. Словник українських говорів Одещини / гол. редактор О. І. Бондар. – Одеса : ОНУ ім. Мечникова, 2011. – 223 с.
23. Флайер М. С. Суржик или суржики? / М. С. Флайер // Исследования по лингвистике и семиотике : Сб. ст. к юбилею Вяч. Вс. Иванова. – Москва, 2010. – С. 281–295.

24. Bilaniuk L. Contested tongues: Language politics and cultural correction in Ukraine / Laada Bilaniuk. – Ithaca and London : Cornell University Press, 2005. – 230 p.

25. Flier M. S. Surzhyk: The rules of engagement / M. S. Flier // Harvard Ukrainian Studies. – 1998. – Volume 22. – P. 113–136.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ

Білгород-Дністровський р-н: *Мн.* – Монаші; *НЦ* – Нова Царичанка; *Пк.2* – Петрівка; *Пр.БД.* – Приморське; *Сем.* – Семенівка; *СЦ* – Стара Царичанка; *Ск.* – Старокозаче; *Чр.* – Черкеси; *Чист.* – Чистоводне; Татарбунарський р-н: *Біл.* – Білолісся; *Виш.* – Вишневе; *Див.* – Дивізія; *ЖЯ* – Жовтий Яр; *Нр.* – Нерушай; *Рб.* – Рибальське; *Рл.2* – Ройлянка; *Цр.* – Царичанка; Саратський р-н: *КБ* – Крива Балка; *Мл.* – Молдове; *Нд.* – Надежда; *Пл.* – Плахтіївка; *Рл.1* – Ройлянка; *Яр.* – Ярославка; Арцизький р-н: *Мп.* – Мирнопілля; *Нс.* – Новоселівка; *Пб.* – Прямобалка; Тарутинський р-н: *Вс.* – Височанське; *Мкл.* – Миколаївка; *Мл.2* – Малоярославець Другий; *Ну.* – Новоукраїнка; *Ол.* – Олександрівка; *Пк.* – Петрівка; *Плач.* – Плачинда; Кілійський р-н: *Вл.* – м. Вилкове; *Дес.* – Десантне; *Шв.* – Шевченкове; Ізмаїльський р-н: *Ізм.* – м. Ізмаїл; *Бр.* – Броска; *Сф.* – Саф'яни; Болградський р-н: *Кар.* – Каракурт; Ренійський р-н: *Рн.* – м. Рені.

Колесников А. А. Из наблюдений над корреляцией этнических и лингвальных черт в полиязычном ареале (на материале украинских южнобессарабских говоров).

В статье устанавливается соотношение этнического и диалектного членения украинской этно-лингвальной общности на преимущественно новожильческой территории ее бытования – в Южной Бессарабии, где она, доминируя среди прочих (молдовской, болгарской, русской, гагаузской и др.) и влияя на них, в свою очередь подвергается их воздействию, влиянию наддиалектных форм некоторых языков, что приводит, в итоге, к формированию новых, не присущих материнским ареалам корреляций анализируемых параметров. Наблюдающееся на уровне эндо- и экзоэтнонимов взаимодействие украинского этноса с другими, ведет к распространению микроэтнонимов украинцев (кроме названия украинцы) «хахлы» и «молдоване». Взаимовлияние на уровне диалектных и субэтнических микрогрупп внутри украинского этноса своеобразно накладывается и взаимодействует с отмеченными этнонимами.

Ключевые слова: украинский язык, украинский говор, украинцы, речевое поведение, корреляция, эндоэтноним, экзоэтноним, суржик, Южная Бессарабия.

Abstract

Kolesnykov A. O. From the observations of correlation of ethnic and lingual features in multilingual area (on the material of the Ukrainian South-Bessarabia dialects).

Introduction. The Ukrainian dialects spread between the Danube and the Dniester rivers – resettlement communicative systems have been functioning in this multilingual area for more than two hundred years. They have different origin (relation to mothers' dialects), different character of interlingual and interdialect interaction, and varied dynamics. The article deals with the correlation of ethnic and dialectal division of the Ukrainian ethnic and lingual community spread on this resettlement territory. Prevailing among others (Moldavian, Bulgarian, Russian, Gagauz and etc.) and influencing on them such community is exposed to other dialects and literary languages. As a result, a new correlation of research characteristics has appeared which are not found on mothers' areas.

Purpose. The purpose of the analysis is to find the principles of interaction and transformation of ethnic and lingual characteristics of Ukrainians through the prism of their

contacts with other ethnic groups. It will help to harmonize the linguistic situation in multilingual regions of Ukraine.

Methods. The author uses descriptive method of investigation, comparative analysis, observation, etc.

Results. As a result of complex interlingual and interethnic interaction in complicated and changing social and political conditions among representatives of Ukrainian dialects during more than two thousand years in the area between the Danube and the Dniester rivers, a clear correlation of analyzing ethnographic and lingual features of speakers is saved partly or in some places is already lost. It led to appearing of new unusual for mothers' territories models of such correlation. Among them are: the Ukrainian language (dialects of primary wave of settlement, mainly mixed) – hah^lly / ^lsurzhyk, Bukovina-Podillya dialectal type of the Ukrainian language – raj^lky, the representatives of literary standard and another dialects of the Ukrainian language, who has come recently to this region – a^lleshnyky. Naturally, such correlations as: mixed South-Bessarabia dialectal type of the Ukrainian language – moldo^lvany, Middle-Dnieper dialectal type of the Ukrainian language – kyr^lgyzy, West-Polissya dialectal type of the Ukrainian language – pojdu^lny are defined.

Originality. In other descriptions of Ukrainian South-Bessarabia dialects (A. Mukan, V. Drozdovskyi, T. Zavorotna) the authors pay attention to the correlation of dialectal and ethnic features incidentally. Linguistics doesn't have special research materials devoted to this problem.

Conclusion. It should be noticed that despite great reductiveness of the Ukrainian dialects of the new formation in the multi-lingual area, their ethnic self-consciousness as Ukrainians is steadier.

Observing of the level of endo- and exo-ethnonyms interaction of the Ukrainian ethnic group with others causes (besides ukra^lintsy) the extension of the micro-ethnonyms hah^lly and moldo^lvany. Such interference between dialectal and subethnic Ukrainian micro groups effects and influences peculiarly with denoted ethnonyms.

Key words: *Ukrainian language, Ukrainian dialect, Ukrainians, speech behavior, correlation, endoethnonym, exoethnonym, surzhyk, the South of Bessarabia.*

References

1. Batjushkov P. N. Bessarabija. Istoricheskoe opisanie / Pompej Nikolaevich Batjushkov. – Sankt-Peterburh : «Obshhestvennaja Pol'za», 1892. – 343 s.
2. Bachynska O. Dunaiske kozatske viisko. 1828-1868 rr. (Do 70-richchia zasnuvannia) : monohrafiia / O. Bachynska. – Odesa : Astroprynt, 1998. – 232 s.
3. Butovich V. N. Materialy dlja jetnograficheskoy karty Bessarabskoj gubernii / V. N. Butovich. – Kyiv, 1916. – 59 s.
4. Verkhratskyi I. Pro hovir halytskykh lemktiv / Ivan Verkhratskyi // Zbirnyk filolohichnoi sekti Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka. – Lviv, 1902. – T. 5. – 190 s.
5. Gricenko P. E. Dialekty v sovremennoj jazykovej situacii Ukrainy / P. E. Gricenko // Issledovaniya po slavjanskoj dialektologii. – Moskva, 2012. – Vyp. 15. – S. 18–42.
6. Deliusto M. S. Zasyady ukladannia pytalnyka do «Multylinhvalnoho atlasu mezhyrichchia Dnistra i Dunaiu» / M. S. Deliusto // Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva. – Vyp. 21. – Uzhhorod : Uzhhorod. nats. un-t, 2016. – S. 73–77.
7. Dzendzelivskyi Y. O. Konspekt lekti z kursu ukrainskoi dialektologii (vstupni rozdil) / Yosyp Oleksiiivych Dzendzelivskyi. – Uzhhorod : UzhDU, 1966. – 100 s.
8. Drozdovskyi V. P. Pivdenobessarabski ukrainski hovirky / V. P. Drozdovskyi // Pratsi Kh respublikanskoj dialektologichnoi narady. – Kyiv, 1961. – S. 132–155.

9. Drozdovskiy V. P. Ukrainski hovirky Bessarabskoho Prymoria (na materialy obstezhennia Saratskoho, Tatarbunarskoho ta Bilhorod-Dnistrovskoho raioniv Odeskoi oblasti): dys. ... kandydata filol. nauk / Drozdovskiy Volodymyr Petrovych. – Odesa, 1962. – 473 s.
10. Zavorotna T. P. Leksyka ukrainskykh naddunaiskykh hovirok : dys. ... kandydata filol. nauk / Tamara Porfyriivna Zavorotna. – Uzhhorod, 1967. – 333 s.
11. Kolesnykov A. O. Morfolohiia ukrainskykh pivdenobesarabskykh hovirok: heneza i dynamika : monohrafiia; vidp. red. P. Yu. Hrytsenko. – Izmail : «SMYL», 2015. – 676 s.
12. Kushnir V. «Kozaky» i «raiky» yak subetnichni hrupy ukrainskoho naselennia Budzhaka (do postanovky problemy) / V. Kushnir, O. Pryharin // Pivden Ukrainy. Odesa. Chetvertyi mizhnarodnyi konhres ukrainistiv (Odesa, 26–29 serpnia 1999 r.): dopovidi ta povidomlennia. – Odesa, 1999. – S. 55–60.
13. Lohvyn V. P. Osoblyvosti vymovy holosnykh u hovirkakh nyzhnogo pravoberezhnogo Podnistrovia / V. P. Lohvin // Naukovi zapysky Odeskoho pedinstytutu. – Odesa, 1959. – T. XXIII. – S. 12–25.
14. Ljashko I. Staraja Carichanka. Kratkij istoricheskij ocherk / I. Ljashko, I. Mangul. – Kishinev, 2005. – 155 s.
15. Moskalenko A. A. Slovyk dialektizmiv ukrainskykh hovirok Odeskoi oblasti. Do IV Mizhnarodnoho zizdu slavistiv / A. A. Moskalenko. – Odesa : Vyd-vo Odeskoho ped. un-tu, 1958. – 78 s.
16. Mukan A. M. Ukrainski naddunaiski hovirky. Fonetyko-hramatychni osoblyvosti : dys. ... kandydata filol. nauk : 661 / Mukan Ahafiia Mykhailivna. – Hlukhiv, 1960. – 291 s.
17. Nestorovskij P. A. Bessarabskie rusiny. Istoriko-jetnograficheskij ocherk / P. A. Nestorovskij. – Varshava : Tipografija «Saturn» Marshalkovskaja 91, 1905. – 176 s.
18. Russkaja dialektologija : uchebnik dlja stud. filol. fak. vyssh. uceb. zavedenij / S. V. Bromlej, L. N. Bulatova, O. G. Gecova i dr.; [pod. red. L. L. Kasatkina]. – Moskva : Izdatel'skij centr «Akademija», 2005. – 288 s.
19. Slovar' russkih govorov Odesshhiny : T. 1. / Otv. red. Ju. O. Karpenko, Susumu Uemura. – Odesa : Astroprint, 2000. – 376 s.
20. Slovar' russkih narodnyh govorov / [pod red. F. P. Filina, F. P. Sorokaletova]. – Vyp. 3. – Leningrad : Nauka, 1968. – 360 s.
21. Slovar' russkih narodnyh govorov / [pod red. F. P. Filina, F. P. Sorokaletova]. – Vyp. 19. – Leningrad : Nauka, 1983. – 360 s.
22. Slovyk ukrainskykh hovoriv Odeshchyny / hol. redaktor O. I. Bondar. – Odesa : ONU im. Mechnykova, 2011. – 223 s.
23. Flajer M. S. Surzhik ili surzhiki? / M. S. Flajer // Issledovanija po lingvistike i semiotike : Sb. st. k jubileju Vjach. Vs. Ivanova. – Moskva, 2010. – S. 281–295.
24. Bilaniuk L. Contested tongues: Language politics and cultural correction in Ukraine / Laada Bilaniuk. – Ithaca and London : Cornell University Press, 2005. – 230 p.
25. Flier M. S. Surzhyk: The rules of engagement / M. S. Flier // Harvard Ukrainian Studies. – 1998. – Volume 22. – P. 113–136.